

פרק עשירי

מפרשי המשנה

הפירוש הראשון מזמן קדום שבא לידינו הוא 'פירוש הגאונים על סדר טהרות'¹. ר' פתחיה כותב ב'סיבוב' (מהדורת גרינהוט, עמ' 12), שרב סעדיה גאון חיבר פירוש ל'ששה סדרים', כלומר מן המשנה. וכן חיבר רב האי פירוש למשנה, המובא כמה פעמים בספר השרשים לר' יונה אבן גנאח (עמ' 53, 172, 222). אמנם פירושים אלו לא הגיעו לידינו², ובטעות ייחסו את פירוש הגאונים שלנו לרב האי, וכן הדפיס המהדיר הראשון בשער הספר³, אבל באמת הוא מקובץ מכמה פירושים ומפירושי הגאונים, והשתמשו בו בעל הערוך והרמב"ם ואחרים. המחבר של 'פירוש הגאונים' מביא כמה פעמים את פירושו לסדר זרעים, שאבד⁴, הוא מפרש את המלים ומסתייע בפירושו בלשון ארמית, ערבית (טיית), יוונית ופרסית, ומביא מלבד התוספתא ושני התלמודים גם תרגומים

¹ עי' לאמור להלן דרכי המשנה, מעמ' 317 ואילך, ואפשטיין Der gaonaeische Kommentar etc., ברלין 1915, ותשלום פירוש הגאונים ב'תרביץ', שנה ט"ז, מעמ' 71 ואילך.

² על פירוש 'המלות הקשות' שבמשנה לרב סעדיה, עי' עתה 'לשוננו' כרך כ"ב, חוברת ב—ג, מעמ' 147 ואילך. בספר היוכל להרכיב, מעמ' 68 ואילך, נדפס קטע מפירושי מלים למשנה (כלאים ושביעית) ביוונית, שלפי דעת המהדיר חובר במאה השישית או השביעית למניינם. וחזר ונדפס ב'פרוסידינגס' כרך ו' (ניו יורק 1935), מעמ' 353 ואילך, עי"ש. ועי' גם קטע מפירוש מלים של רב שרירא לסדרי טהרות וזרעים בתשוה"ג הוצאת מק"נ (ירושלים, תש"ב), עמ' 172 ואילך.

³ קובץ מעשי ידי גאונים קדמונים, ח"א, פירוש רבנו האי גאון על סדר טהרות וכו' הוצאתי לאור אני יהודה... ראזענברג, ברלון תרס"ז. ונדפס שנית בתלמוד דפוס ראם (חוץ ממסכת נדה) בגליון סדר טהרות ובמשניות דפוס ראם בסוף סדר טהרות. ויצא על פי כתבי יד בשם 'פירוש הגאונים על סדר טהרות' עם הגהות והערות מאת י. נ. עפשטיין, הוצאת מקיצי נרדמים, ברלין תרפ"א—פ"ד. ועי' בתרביץ שם, עמ' 90 ואילך.

⁴ כלים כ"ח, ח, 73, אהלות ט"ז, ה, 91, ועוד. אפשטיין, בתרביץ שם, עמ' 77 ואילך משער, שמחברו של הפירוש הוא רב שמעון קירא בעל הלכות גדולות.

פרק עשירי

(ומתרגמינן, מתרגם רב יוסף [עמ' 36, ועוד], תרגום, תרגום א"י), ואף תרגום השבעים בשם 'כך פירשו שבעים זקנים' (כלים כ"ג, ב, 63). פעם הוא מפרש גם נגד פירוש התלמוד (מכשירין ה', ט), ואף בנוגע למקרא הוא אומר, שאינו יוצא מידי פשוטו, ופעמים מפרשו נגד פירוש התלמוד (כלים כ"ב, ח; נידה ח', ב, עמ' 114 ובהערה 13). הוא מביא את פירוש של רב נחשון גאון לבבא קמא (כלים כ"ח, ג), והשתמש בו גם במקומות אחרים, וכן הוא מביא 'שאלות', כלומר שאלות ותשובות הגאונים (כלים כ"ב, י, כ"ט, ב, ל', א, ועוד). כמה פעמים הוא מזכיר פירושים שונים למלה אחת (יש אומרים, יש מפרשים, אית דאמרי וכו'), ופעם הוא אומר על פירושם של 'יש אומרים': אבל טעות הוא (מקואות ט', ו, ועיין שם בהשלמותי).

ר' נתן אב הישיבה (בארץ ישראל, חי במאה התשיעית לאלף החמישי, המאה האחת עשרה למניינם) חיבר בערבית פירוש לשישה סדרי משנה, שהחזיק פירושי מלים ופירושים קצרים. מלקט אחד, כנראה בתימן, העתיק את פירושו והוסיף עליו מפירושי אחרים. בראש הקדמתו הוא כותב: 'פירוש ששה סדרי משנה שפירש רבינו נתן אב הישיבה בן אברהם החסיד זצ"ל, ונצרף אליו זולתו מה שמצאנו מפירושי החכמים רז"ל. ובסוף ההקדמה: 'אני מצאתי פירושי ר' נתן אב הישיבה ללשונות המשנה, וראיתי לצרף אליהם זולתם מפירושי חכמי ישראל, אלקטם מספריהם שחברו וכו'.

הפירוש נדפס בתרגום עברי מאת ר"י קאפח בסוף כל כרך של ששה סדרי משנה שיצאו בהוצאת 'אל המקורות', ירושלים תשט"ו—תשי"ח. פירוש הרמב"ם לכל המשנה⁵, נכתב בערבית ונקרא: 'כתאב אלסראג' (ספר המאור). הרמב"ם חיברו בעודנו צעיר לימים, כמו שכתב בסוף הפירוש לעוקצים: 'התחלתי לחבר פירוש זה הספר ואני בן שלש ועשרים שנה והשלמתי אותו במצרים ואני בן שלשים שנה, שהיא שנת [אלף וארבע מאות] תשע ושבעים לשטרות' = 4928 לבי'ע (1168 למניינם). בימי הרמב"ם התחיל ר' יהודה אלחריזי לתרגם לעברית את פתיחת הרמב"ם והפירוש, ונמצא בידינו תרגומו עד סוף מסכת שביעית. וכן תירגם ר' שמואל אבן תבון פרק חלק (י"א) במסכת סנהדרין ומסכת אבות עם שמונה פרקים. על פי בקשת קהילת רומי במכתב לרשב"א (בשנת ה' אלפים נ"ז) ובפקודתו התנדבו כמה אנשים בספרד לגשת אל המלאכה

⁵ פירוש רש"י הוא לתלמוד הבבלי ובתוכו גם פירוש למשנה שיש עליה תלמוד. על פירוש ריצ' גיאת עי' באוצר הגאונים לקידושין, עמ' 79 הערה ב.

מפרשי המשנה

ולתרגם את שאר הפירוש, ורוב המתרגמים הקדימו הקדמה לתרגומם וחתמו את שמם. ידועים לנו ארבעה מתרגמים: של סדר זרעים (ממסכת תרומות ואילך) ומועד, של סדר נשים, של סדר נזיקין (חוץ ממסכת אבות) ושל סדר קדשים. אבל אין ידוע לנו מתי נעשה התרגום של סדר טהרות ומי עשאו. לא כל התרגומים שווים בערכם, וכן לא היו שווים, בדיוק נוסחם, הספרים המקוריים שתירגמו על פיהם. נ"י דירנבורג הוציא הפירוש הערבי לסדר טהרות עם תרגום עברי חדש (ברלין תרמ"ז) — (תרנ"ב). וכן יצאו כמה מסכתות של גוף הפירוש הערבי (רובן עם תרגום גרמני)⁶. פירוש המשניות לרמב"ם בתרגומו העברי נספח להוצאה הראשונה של המשנה (נאפולי שנת רנ"ב), הפירוש למסכת ברכות נדפס בהוצאה הראשונה של הבבלי מסכת ברכות (דפוס שונצינו, שנת רמ"ד), והפירוש כולו נדפס לאחר כל מסכת של התלמוד במהדורת בומבורג, שנת רפ"ד ואילך, ואחר כך בכל דפוסי התלמוד.

בפתיחת ספרו סקר הרמב"ם את השתלשלות התורה שבעל פה מימות משה ועד זמנו, והוסיף בסופה עשרה פרקים על התנאים המובאים במשנה. מפני חשיבותה אני מוסר כאן את תמציתה: הקב"ה נתן למשה את המצוות ופירושיהן, תחילה אמר לו את המצוה בכללה ואחר כך פירש לו את פרטיה, המצוה ניתנה לו בכתב והפירוש על פה. משה לימד את המצוות לישראל, כפי שמתואר בברייתא (בבלי עירובין נ"ד, ב). אחרי מות משה התבונן יהושע וכל בני דורו בתורות שקיבלו, וכל מה שקיבלו לא נפלה בו מחלוקת, אבל בדברים שלא היתה להם קבלה דנו על פי הסברה בשלוש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן ונתקבלו מסיני. ובאותן ההלכות שהוציאו מן הסברה יש שהסכימו עליהן, ויש שנחלקו בהן והלכו אחרי הרוב, כפי חוק התורה 'אחרי רבים להטות' (ועי' למעלה, עמ' 53). אבל הנבואה של יהושע ופנחס לא היתה חשובה שיכריעו על פיה בפירושי התורה ובסברת המידות, כי לא בשמים היא, ולא מן הנביאים נצטוונו ללמוד, אלא מן החכמים, אנשי הסברות והדעות, שכן לא נאמר ובאת אל הנביא אשר יהיה בימים ההם, אלא 'ובאת אל הכהנים הלויים ואל השופט' (דברים י"ז, ט).

עם נביאי השקר נמנה המתנבא בשם ה' להוסיף על מצוות התורה או לגרוע מהן. ואין הפרש בין המוסיף על הכתוב וגורע לבין המוסיף על הפירוש המקובל וגורע, ואפילו פשט הכתוב מסייעו, כגון שיאמר שה'

⁶ עי' הביבליוגרפיה בקרית ספר שנה ט', עמ' 101 ואילך, והוסף: 'סיני' כרך כ"ז ול'א פירוש המשניות לשקלים ויומא.

פרק עשירי

אמר לו ש'וקצותה את כפה' (דברים כ"ה, יב) היא כפשוטה: קציצת היד ממש, ולא קנס שקונסים את המבייש, כפירוש הקבלה. הנביא המוסיף על התורה או גורע ממנה דינו כדין נביא שקר ואין משגיחים באות או במופת שיתן, כי משה שנאמר בו: וגם כך יאמינו לעולם (שמות י"ט, ט), הגיד לנו בשם הקב"ה שלא תבוא ממנו תורה אחרת, ואמר: לא בשמים היא וגו' בפוך ובלבבך לעשותו (דברים ל', יב—יד), היינו 'בפוך' המצווה הידועה על פה, 'ובלבבך' הסברות שהוציאו בעיון מתוך הלב, והזהירנו מלהוסיף או לגרוע, כמו שנ' (שם י"ג, א): לא תוסיף עליו ולא תגרע ממנו, ועל כן אמרו (בבלי מגילה ב', ב) שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה. אבל יש רשות לנביא לבטל איזו מצוה לפי שעה וחייבים לשמוע לו ולעשות מצוותו, וכל העובר על דבריו חייב מיתה בידי שמים, כמו שנאמר בעובר על ציווי הנביא (דברים י"ח, יט): אנכי אדרוש מעמו, ואמרו חז"ל (בבלי סנהדרין צ', א): בכל אם יאמר לך נביא עבור על דברי תורה שמע לו, חוץ מעבודה זרה. אבל על תנאי שלא יעמוד הדבר ההוא לעד אלא לפי שעה, ולא יתכוון לבטל המצוה הזאת, אלא לשנותה לצורך שעה כמו שבית דין עושים הוראת שעה, וכדרך שעשה אליהו בהר הכרמל שהקריב עולה בחוץ, שאם היו שואלים אותו אם מותר לעשות כך בעתיד, היה משיב שאסור הוא, אבל לצורך שעה מותר לעשות כך, וכן הוא בנביאים אחרים. בדבר זה יש הבדל בין נביא ובין אנשים אחרים בקיום המצוות. אבל בדבר התלוי בעיון ובסברה הוא כשאר החכמים, ובמחלוקת בין נביאים וחכמים הולכים אחרי הרוב, ואם הנביא אומר שה' אמר לו שהדין במצווה זו כך הוא וכי סברת פלוני היא אמת, הוא נביא שקר וייהרג. אחרי מות יהושע לימדו הזקנים לנביאים מה שקיבלו מפי יהושע, והנביאים לימדו זה לזה. וכן היה בכל דור ודור שהתבוננו בתורה, ודברי הקודמים עשו להם עיקר ולמדו מהם וחידשו ענינים חדשים, ובעיקרים המקובלים לא נחלקו, עד שהגיע זמן אנשי כנסת הגדולה שהם חגי זכריה ומלאכי, דניאל וחנניה מישאל ועזריה ועזרא ונחמיה ומרדכי וזרובבל, ונלוו להם מן 'החרש והמסגר' ודומיהם למלא מניין מאה ועשרים זקן. גם הם התבוננו בתורה כקודמיהם וגזרו גזרות ותקנו תקנות, ושמעון הצדיק, שהיה כהן גדול, הוא האחרון מאנשי כנסת הגדולה וראשון לחכמים. מאנשי כנסת הגדולה עברה הקבלה מאיש לאיש (כמו שנזכר במס' אבות), עד ר' יהודה הנשיא, שהיה יחיד בדורו, ונמצאו בו כל המידות הטובות עד שזכה להקרא רבנו הקדוש, ואמרו: מימות משה ועד רבי לא ראינו תורה וגדולה במקום אחד (בבלי גיטין נ"ט, א), והיה עשיר ובעל לשון צח וחכמי דורו למדו פירושי המלים הקשות מעבדיו ומשרתיו

מפרשי המשנה

(ראש השנה כ"ו, א). רבי אסף את ההלכות ודברי החכמים והמחלוקות המקובלות מימות משה ועד ימיו, וחבר את המשנה הכוללת פירושי כל המצוות שבתורה. דיניה נחלקים לחמישה חלקים:

א. פירושים מקובלים מפי משה ויש להם רמז בכתוב ואפשר להוציאם בדרך סברה, ואין בהם מחלוקת כלל, ועליהם ועל דומיהם אמרו (עי' ספרא בהר א', א, ולמעלה עמ' 26): כל התורה נאמרה כללותיה ופרטותיה ודקדוקיה מסיני.

ב. הלכות למשה מסיני, והן מקובלות מפי משה ואי אפשר להוציאן מן המקרא ב"ג מדות ואין למצוא להן רמז בכתוב, וגם בהן אין מחלוקת (עי' למעלה, עמ' 27 הערה 77). הרמב"ם נותן רשימה של ההלכות שאמרו עליהן שהן הלכה למשה מסיני.

ג. הלכות שהוציאו על דרכי הסברה וההקש ונפלה בהן מחלוקת. בהלכות אלה לא היתה קבלה ונחלקו בהן בדרכי העיון, וכל אחד נתן טעם לסברתו, ונפסק הדין בהן על פי הרוב.

ד. גזירות שתיקנו הנביאים והחכמים בכל דור ודור, כדי לעשות סייג לתורה, ובהן נפלה מחלוקת שאחד טעם לגזור גזירה והשני לא הסכים עמו. גזירה כזו, אם הסכימו עליה ונתפשט איסורה בכל ישראל, אסור לבטל אותה.

ה. תקנות ומנהגים שתיקנו הנביאים, או יחידים, כהלל שתיקן פרוזבול, ור' גמליאל הזקן ור' יוחנן בן זכאי, ועוד, וכן ייחסו תקנות לחכמים הרבה, כמו שאמרו: באושא התקינה, תיקנו חכמים, וכיוצא בהם.

במשנה הוזכרה גם המחלוקת בין החכמים ולא נשנתה הלכה פסוקה בלי חולק, מן הטעם שנשנה בעדיות (א', ו), שאם יבוא אחד ויאמר שקיבל ההפך ממה שנפסקה הלכה, יאמרו לו: קבלתך דעת פלוני היא, אבל רבים חולקים עליו או פלוני חולק עליו והלכה כדעת החולק. וכן נזכרו דברי היחיד החולק על רבים, מפני שאפשר לפסוק הלכה כיחיד (עדיות א', ה), ובא ללמדך שאם הסברה נוטה לדעת היחיד שומעים לו ואפילו רבים חולקים עליו. ונשנו גם הדעות של החכמים שחזרו בהם מדעותיהם, כמו 'וחזרו בית הלל להורות כדברי בית שמאי' (עדיות א', יב—יד), כדי להודיע אהבת האמת שבחכמים, שאם ראו שדברי החולקים טובים מדבריהם הודו להם וחזרו בהם, ומהם ילמדו שאר אנשים להודות על האמת, וזהו דברי הכתוב (דברים ט"ז, כ): צדק צדק תרדוף.

עורך המשנה חילק אותה לששה סדרים וסימנם הוא: זמ'ן נק'ט (= זרעים מועד, נשים, נזיקין, קדשים וטהרות). הרמב"ם נותן טעמים לסדר הסדרים והמסכתות ומונה מספר כל המסכתות לשישים ואחת ופרקיהן תקכ"ג.

פרק עשירי

המשנה נכתבה בקיצור, בבחינת מועט המחזיק את המרובה, ולחכם חריף כעורך המשנה היה הכל ברור ומבואר, אבל הבאים אחריו לא הבינוה כל צורכה, לפיכך ראה אחד מתלמידי רבי, הוא ר' חייא, לחבר את התוספתא לבאר את המשנה ולהורות לנו איך להוציא ענינים חדשים מן המשנה, וכן עשה ר' אושעיא ואחרים שחיברו ברייתות, שאינן מגיעות לערך המשנה, שהיא העיקר. בכל דור ודור חקרו חכמים במשנה כל אחד כפי חכמתו ועומק לבו, ונחלקו בפירושה עד זמן רבינא ורב אשי, הם האחרונים מחכמי התלמוד.

רב אשי חיבר את התלמוד וכינס בו כל הפירושים ודקדוקי ההלכות מכל אלה שהיו אחרי רבי, כדרך שעשה רבי בדברי קודמיו. בתלמוד נקבצו: א. הפירושים השונים למשנה וטעם כל אחד ואחד וביורור הפירוש האמיתי. ב. פסקי הלכה על פי ההכרעה בין החולקים בפירושה. ג. עניינים חדשים שהוציאו חכמי כל דור מן המשנה, וגילו ראיות התנאים שנסדרו דבריהם במשנה, וכן הגזירות והתקנות מרבי עד רב אשי. ד. דרשות שונות. כאן מאריך הרמב"ם בערך הדרשות שבתלמוד שלפי פשוטם נראים כזרים ורחוקים מן השכל, ובאמת יש בהם דברים חשובים שלא רצו לגלות לכל אדם ולכן חיברום ברמזים ובסודות, ומי שמעמיק בהם ימצא 'חידות פליאות וחמודות נפלאות'. ואמרו (בבלי גיטין נ"ז, א): כל המלעיג על דברי חכמים נידון בצואה רותחת וכו' 'ואין לך צואה רותחת גדולה מן הכסילות אשר השיאתו להלעיג'. הוא מבאר בביאור ארוך את המאמר (ברכות ח', א): אין לו להקב"ה בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד, הנראה כתמוה, ובאמת יש בו רמז לתכלית כל הבריאה.

כשם שחיבר רב אשי את התלמוד הבבלי לחמש ושלושים מסכתות, כך כתבו חכמי ארץ ישראל תלמוד ירושלמי וחיברו ר' יוחנן לחמישה (!) סדרים שלמים ולמסכת גידה. הגאונים חיברו פירושים רבים לתלמוד אבל אף אחד מהם לא הספיק להשלים פירוש לכל התלמוד. מלבד הפירושים נתחברו פסקי הלכות, ובייחוד הגדיל לעשות בזה הר"ף. הרמב"ם מודיע שהוא עצמו כתב פירוש לשלושה סדרים בתלמוד: מועד ונשים ונוזיקין, ולמסכת חולין, שבו כינס מפירושי אביו ומפירושי ר' יוסף הלוי (אבן מיגאש) ואחרים והוסיף עליהם את פירושו, ואחר כך חיבר את פירוש המשנה, שבו הוציא את פירושי המשנה מדיוני התלמוד הארוכים, ובחר בפירושים האמיתיים ולא הזכיר את הפירושים הנידחים, ופסק את ההלכה בין התנאים החולקים. חיבור זה, סובר הרמב"ם, יכול לשמש כעין מבוא למתחילים ויעיל גם בלימוד התלמוד, ועל ידו המשנה ופירוש התלמוד קלים יותר לזכירה.